

DOI 10.4467/2543733XSSB.16.007.6249

ARTUR PATEK
Uniwersytet Jagielloński

POLSKA EMIGRACJA NIEPODLEGŁOŚCIOWA W TEL AWIWIE PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ (1945–1948)

Słowa kluczowe: polska emigracja niepodległościowa, Tel Awiw, Jafa, Palestyna, polscy uchodźcy wojenni, Polacy w Tel Awiwie

Tel Awiw był w latach czterdziestych ważnym ośrodkiem polskiego życia narodowego. „Polski Tel Awiw” to nie tylko Polacy, cywile i wojskowi, którzy znaleźli się tam na uchodźstwie. To również stworzone przez nich instytucje społeczne i kulturalne oraz etos wyrażający się w przywiązaniu do suwerennej Rzeczypospolitej. To także enklawa polsko-żydowskiej kultury, którą stworzyli żydowscy emigranci z Polski. Wielu owym emigrantom łatwiej było wyrazić się w mowie Mickiewicza niż po hebrajsku i wielu czuło potrzebę kontaktu z kulturą i językiem polskim.

O pobycie polskich uchodźców wojennych w Palestynie już pisano¹. Rządziej jednak koncentrowano uwagę na obecności Polaków w Tel Awiwie, gdzie osiedliło się ich najwięcej. Jeszcze rządziej – na ostatnim rozdziale tej obecności, który rozpoczął się po drugiej wojnie światowej. Niniejszy szkic jest próbą przybliżenia tych spraw.

Tel Awiw już przed wybuchem wojny był, obok stołecznej Jerozolimy, głównym ośrodkiem Palestyny. Krajem tym zarządzała wówczas, jako mandatem Ligi Narodów, Wielka Brytania, która zgodziła się na rozlokowanie na wspomnianym obszarze polskich uchodźców, a nieco później także na czasowe przegrupowanie 2. Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa.

W Tel Awiwie uformowało się jedno z najważniejszych skupisk polskiej emigracji niepodległościowej okresu wojny. Uchodźcy przybyli tu w dwóch etapach i dwoma szlakami. Najpierw przez Bałkany napłynęli uciekinierzy z Rzeczypospolitej zajętej przez III Rzeszę i Związek Radziecki. Później pojawili się dawni zesłańcy i więźniowie sowieckich łagrów, którym w 1942 r. udało się wydostać z Sowietów z armią gen. Andersa. Ich szlak do Ziemi Świętej wiódł przez Iran i kraje Bliskiego Wschodu.

¹ Przykładowo: J. D r a u s, *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*, Lublin 1993; J. P i e t r z a k, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej. Ośrodki. Instytucje. Organizacje*, Łódź 2012.

Według danych Konsulatu Generalnego RP², na początku stycznia 1945 r. w Tel Awiwie mieszkało 2291 polskich uchodźców. Polskie społeczności uformowały się także w sąsiedniej Jafie (206 osób) oraz w nieodległym Rechowot (426 osób)³. W całej Palestynie przebywało wtedy 6718 uchodźców znad Wisły i Buga⁴. W sumie w Tel Awiwie i jego rejonie skupiło się ponad 40% Polaków, których lata wojny rzuciły do Ziemi Chrystusa. Wprawdzie większość kluczowych placówek (jak Centrum Informacji na Wschodzie, Delegatura MPiOS, redakcja „Gazety Polskiej” i in.) znajdowała się w Jerozolimie, ale więcej uchodźców osiedliło się właśnie w Tel Awiwie⁵.

Wśród wojennych wygnańców znaczącą część stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego, posiadacze polskiego paszportu. Według ewidencji Delegatury MPiOS rządu emigracyjnego wyznaczenie moźeszowe zadeklarowało 2877 uchodźców cywilnych w Palestynie (stan na dzień 31 grudnia 1944 r.)⁶. Wielu z nich aktywnie uczestniczyło w życiu polskim i wniosło duży wkład w jego rozwój.

Dla polskich tułaczy Tel Awiw mógł wydawać się w jakimś sensie miejscem swoim. Niektóre budynki przypominały przedwojenne kamienice Warszawy, a na ulicach słyszało się język polski. Jak zanotował jeden z uchodźców:

Tel-Aviv – nie znasz jeszcze, jak iść, gdzie i dokąd.
Kwaciarki pytasz w obcym języku kulawym,
Dziewczyna w śmiech i nagle przymrużając oko:
„Niech pan mówi po polsku – ja jestem z Warszawy!”⁷

Według szacunków konsulatu, w styczniu 1944 r. polszczyzną jako językiem domowym posługiwało się około 30 tys. żydowskich emigrantów z Polski, a zatem co piąty mieszkaniec Tel Awiwu⁸.

Wśród telawiwskich Polaków było wielu przedstawicieli przedwojennych elit, gdyż to oni w pierwszym rządzie, w poczuciu zagrożenia, po upadku Polski udawali się na uchodźstwo. Jak podawał Konsulat Generalny RP, w styczniu 1944 r. prawie jedna trzecia zarejestrowanych w mieście uchodźców wykonywała wolne zawody⁹. Przez Tel Awiw

² Polski konsulatu w Tel Awiwie został otwarty w 1932 r. W latach 1940–1945 kierował nim Henryk Rosmarin, działacz syjonistyczny i wieloletni poseł na Sejm RP. Po wojnie pozostał w Izraelu, zob. *Polski słownik biograficzny*, t. XXXII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991, s. 102–104 (autor biogramu: M. Fuks).

³ Osoby pozostające w ewidencji Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS) Rządu RP na Uchodźstwie. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), A 49/90, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Tel Awiwie (31 I 1945 r.).

⁴ Ibidem, Raport Delegata MPiOS Kazimierza Jaroszewskiego do Konsulatu Generalnego RP w Tel Awiwie (27 I 1945 r.), dane według stanu na 31 XII 1944 r.

⁵ Dla porównania, w grudniu 1945 r. w Tel Awiwie przebywało 2378 polskich uchodźców, a w Jerozolimie 1568. United Nations Archives, New York (dalej: UNA), UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine”, 20 XII 1945, s. 1. Dziękuję Panu Prof. Józefowi Łaptosowi za łaskawe udostępnienie mi tego dokumentu.

⁶ IPMS, A 49/90, Raport Delegata MPiOS Kazimierza Jaroszewskiego z 27 I 1945 r.

⁷ Fragment wiersza *Tel Awiw*. T. S o w i c k i, *Zwrotnik Wilkołaka. 1939–1942. Warszawa. Węgry. Jugosławia. Turcja. Palestyna. Egipt. Libia. Irak, Jerozolima* [1943], s. 21. Sowicki (1915–1977), poeta i malarz, był żołnierzem Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, a potem 2. Korpusu Polskiego. Brał udział w obronie Tobruku i w bitwie pod Monte Cassino.

⁸ IPMS, A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Aviv na dzień 2 I 1944 roku”, s. 1.

⁹ Przemysłem i handlem zajmowało się 65%, a rolnictwem – 5%. Ibidem, s. 1.

przewinęły się znaczące postacie ze świata nauki, kultury i polityki. Byli wśród nich m.in. profesorowie Alfred Laskiewicz (otolaryngolog) i Kazimierz Rouppert (botanik), przedwojenni premierzy Sławoj Felician Składkowski i Janusz Jędrzejewicz, dyrektor Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Wiktor Tomir Drymmer, wicemarszałek Senatu Stefan Dąbkowski, generałowie: Jakub Krzemiński, Wacław Przeździecki i Józef Kordian-Zamorski, pisarz i publicysta Melchior Wańkowicz, artystka Hanka Ordonówna.

Uchodźcy rozwinęli bogatą aktywność społeczno-kulturalną i oświatową. W Tel Awiwie miały siedzibę liczne polskie organizacje i stowarzyszenia, działało szkolnictwo różnych szczebli, wychodziła prasa, zorganizowano służbę zdrowia i opiekę społeczną, a potrzeby duchowe zapewniało polskie duszpasterstwo. Udało się stworzyć namiastkę życia narodowego na obczyźnie¹⁰.

W sensie geograficznym centrum „polskiego Tel Awiwu” wyznaczała ulica Allenby’ego (Allenby Road), położona w sercu miasta. Działały przy niej nie tylko uchodźcze instytucje, ale również prowadzone przez urodzonych w Polsce Żydów restauracje, kawiarnie i sklepy, w których można było porozumieć się w języku Mickiewicza, a nawet zamówić dania polskiej kuchni.

Jednym z najważniejszych adresów był gmach oddziału Banku Polska Kasa Opieki S.A. przy Allenby Road 95. Placówka bankowa została uruchomiona jeszcze w 1933 r. (początkowo przy Allenby Road 88) i kontynuowała działalność także po 1939 r. Wybuch wojny postawił ją jednak w trudnym położeniu, ponieważ obroty pieniężne zmniejszyły się, a część klientów wycofała swoje wkłady¹¹. W budynku mieściła się również siedziba Komitetu Uchodźców Polskich w Tel Awiwie (KUP). Komitet, utworzony w 1941 r., bardzo szybko stał się swego rodzaju reprezentacją polskiego uchodźstwa, a równocześnie animatorem i koordynatorem jego aktywności. Inicjował powstanie stowarzyszeń zawodowych, organizował kursy szkoleniowe, a z okazji świąt i rocznic narodowych urządzał uroczystości patriotyczne¹².

Po sąsiedzku działała Świetlica Uchodźców Polskich. W jej lokalu ogniskowało się życie kulturalne i towarzyskie. W ramach świetlicy urządzono bibliotekę, czytelnię, stołówkę, a także składnicę towarową, gdzie uchodźcy mogli kupować podstawowe artykuły po niższej cenie. Dzięki dotacjom Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej posiłki w stołówce KUP były o wiele tańsze niż w mieście¹³. Świetlica była miejscem ważnym zwłaszcza dla osób samotnych, których rodziny pozostały w kraju. W tym samym budynku mieściła się m.in. siedziba Koła Przyrodników im. M. Kopernika, stowarzyszenia o charakterze naukowym kontynuującego tradycje Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, założonego w 1875 r. we Lwowie¹⁴.

¹⁰ Zob. T. Syp [T. Sypniewski], *Tel-Awivskie Sopicowo*, „Biuletyn Informacyjny Polskich Uchodźców Wojskowych na Bliskim Wschodzie” (Jerozolima), 18 V 1941, s. 3; *W Palestynie. Z życia uchodźstwa [!] polskiego w Tel-Awivie*, „Głos Polski” (Tel Awiw), 15 IV 1942, s. 5; J. Pietrzak, op. cit., s. 215–218, 426–428, 435–436.

¹¹ J. Tomaszewski, *Polski bank w Tel Awiwie*, „Almanach Żydowski 1998–1999”, Warszawa [1998], s. 25–26; *Dziesięciolecie Banku P.K.O. w Tel Awiwie*, „Gazeta Polska”, 14 V 1943, s. 4.

¹² Pierwszym prezesem KUP (do 1942 r.) był dr Leon Barysz, przed wojną dyrektor naczelny Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie. J. Adwiga G., *Organizacja podstawą życia (z działalności Komitetu Uchodźców Polskich w Tel-Awivie)*, „Gazeta Polska”, 19 V 1943, s. 4.

¹³ Ibidem; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), MPiOS 94 (s. 58–59), Sprawozdanie Komisji Gospodarczej KUP za lipiec 1944 r.

¹⁴ *Koło Przyrodników im. M. Kopernika w Palestynie*, „Na Straży” (Jerozolima), nr 32, luty 1947, s. 21–22; J. Pietrzak, op. cit., s. 435–436.

Przy ulicy Allenby'ego, ale pod numerem dwudziestym pierwszym, w wynajętym lokalu znajdowała się Kaplica Polska¹⁵. Nieopodal, przy Montefiore Street, działała Szkoła Polska, która stanowiła właściwie zespół szkół, gdyż w jej ramach utworzono szkołę powszechną, gimnazjum, liceum, a także przedszkole. Zapewnienie dzieciom i młodzieży odpowiednich warunków do nauki uznano za jeden z priorytetów. Wybuch wojny przerwał edukację, a zesłanie w głąb ZSRR pogłębiło braki w wykształceniu. Toteż ważną rolę w programach nauczania zajmowały treści patriotyczne, a także dbałość o rozwój fizyczny. W roku szkolnym 1944/45 pobierało naukę ponad 200 uczniów¹⁶. Na terenie placówki działały drużyny harcerskie, Sodalicja Mariańska oraz teatrzyk szkolny¹⁷.

Miejscem, które znał każdy uchodźca, była Ekspozytura Delegatury MPiOS Rządu RP na Uchodźstwie (przy Achad ha'Am Street 31), kierowana przez doświadczonego dyplomatę Jerzego Lechowskiego, przed wojną konsula w Szczecinie i Strasburgu¹⁸. Do zadań Ekspozytury należało m.in. zapewnienie bezpłatnej opieki zdrowotnej, wypłata zasiłków i innych świadczeń, pomoc w znalezieniu pracy. Przy Ekspozyturze zorganizowano ośrodek zdrowia (King George Street 22), którym w latach 1943–1947 zarządzał dr Mieczysław Kaplicki, były prezydent Krakowa¹⁹. Doraźną pomoc lekarską świadczyło także Ambulatorium Polskiego Czerwonego Krzyża. Pacjenci mogli liczyć na zniżkę przy zakupie lekarstw, a w przypadku hospitalizacji pokrywali tylko część kosztów, gdyż pozostałe wydatki refundowała Delegatura MPiOS²⁰.

Nieco dalej, ale wciąż w obrębie śródmieścia, znajdowały się Konsulat Generalny RP (przy Dizengoff Street 18) oraz Biuro Polskiego Oficera Placu (Ha'Yarkon Street 78, bliżej wybrzeża). W sercu miasta, przy bulwarze Rothschilda swój klub mieli Żydzi z Polski²¹.

Nie sposób wymienić wszystkie polskie instytucje w Tel Awiwie. Zachowany w papierach byłego konsula Stanisława Rosmańskiego²² *Wykaz Organizacji i Stowarzyszeń Okręgu*

¹⁵ Archiwum Katedry Polowej Wojska Polskiego w Warszawie (dalej: AKP), Du III/T. 264/19, *Sprawa Katolickiej Kaplicy Uchodźców Polaków w Tel-Awiv* (1945 r.).

¹⁶ Przez pewien czas, do końca 1941 r., zajęcia odbywały się w budynku Banku PKO przy Allenby Road 95. J. D r a u s, *Szkoły polskie w Tel-Awiwie 1940–1947*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. 39, Kraków 1987, s. 113–126.

¹⁷ I. K i e c, *Polski Teatr Szkolny na Wschodzie 1941–1945*, „Pamiętnik Teatralny”, Warszawa 1998, z. 1–2, s. 178–186.

¹⁸ *Dwulecie działalności Ekspozytury M.O.S. Wywiad z Kons. Gener. Lechowskim*, „Przez Łądy i Morza”, z. 5, Tel Awiw, maj 1943, s. 31–34. Lechowski zmarł w Tel Awiwie w 1947 r. i został pochowany w kwatery polskich uchodźców na cmentarzu katolickim w Jerozolimie. Biogram w: *Słownik biograficzny polskiej służby zagranicznej 1918–1945*, oprac. K. S m o l a n a, vol. I, Warszawa 2007, s. 85–86.

¹⁹ Mieczysław Kaplicki (pierwotnie Maurycy Kapellner, 1875–1959) służył jako lekarz w Legionach Polskich. W latach 1933–1939 prezydent Krakowa. Po wybuchu wojny zesłany w głąb ZSRR. Po uwolnieniu wstąpił do armii gen. Andersa, z którą przedostał się do Palestyny. W 1948 r. wyjechał do Wielkiej Brytanii. W.K. C y g a n, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 2, Warszawa 2006, s. 196–197; Biblioteka Polska POSK w Londynie (dalej: BPOSK), Archiwum Osobowe Emigracji, rej. 101/59.

²⁰ IPMS, A 49/90, „Sprawozdanie statystyczne Konsulatu Generalnego RP w Tel-Awiv na dzień 2 I 1944 roku”, s. 2.

²¹ *Adresy władz i instytucji polskich w Palestynie*, „Gazeta Polska”, 1 VII 1942, s. 4.

²² Stanisław Rosmański (1888–1978) – wieloletni pracownik MSZ, w latach 1940–1941 więzien łągrowsowieckich, po uwolnieniu pracował w polskich przedstawicielstwach w ZSRR, Iranie i Palestynie. W Ziemi Świętej przebywał do 1948 r. Następnie wyjechał do Wielkiej Brytanii. Zmarł w Londynie. BPOSK, Archiwum Osobowe Emigracji, rej. 690/78; nekrolog: „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn), 13 X 1978; *Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r.*, Londyn 1954, s. 123.

Tel-Aviv, datowany 16 lutego 1947 r., obejmuje 28 pozycji²³. Były wśród nich stowarzyszenia naukowe, zawodowe, samopomocowe, wojskowe, kombatanckie i inne. Warto przywołać chociaż niektóre: Koło Przyrodników im. M. Kopernika, Koło Ekonomistów, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników, Stowarzyszenie Urzędników Państwowych i Samorządowych, Zrzeszenie Prawników Uchodźców Polskich, Koło Pań Pracujących Społecznie przy KUP, Związek byłych Żołnierzy Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, Związek Ogólny byłych Żołnierzy Wojska Polskiego, Stowarzyszenie Kombatanów²⁴. Część z nich miała w Tel Awiwie główną siedzibę, inne otworzyły tu swój oddział terenowy. Z czasem organizacje te powołały tzw. Komitet Porozumiewawczy, który wyłonił z siebie Ścisły Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polskich w Tel Awiwie, ciało o charakterze koordynacyjnym²⁵.

W mieście ukazywały się polskie czasopisma i książki, które trafiały do żołnierzy i uchodźców cywilnych w całej Palestynie. Tytułów prasowych, łącznie z efemerycznymi, doliczyć się można około dwudziestu²⁶. Tu swój pierwodruk miała książka Melchiora Wańkowicza *De profundis* (1943)²⁷. Pod względem inicjatyw wydawniczych Tel Awiw ustępował jednak stołecznej Jerozolimie.

Polskie życie rozwijało się także w sąsiedniej Jafie²⁸. Chociaż Jafa i Tel Awiw przylegały do siebie, dzielił je wielki kontrast Wschodu i Zachodu. W przeciwieństwie do Tel Awiwu miasto to po części miało charakter chrześcijański, co dla uchodźców-katolików z pewnością nie było bez znaczenia. W Jafie schronienie znalazły kobiety i dzieci z rodzin wojskowych oraz ochotniczki z Pomocniczej Służby Kobiet (PSK). Utworzono dla nich trzy placówki, zwyczajowo nazywane Stacjami Opieki nad Matką i Dzieckiem²⁹.

W dzielnicy Adżami znajdowała się Wspólnota Domu Polskiego, założona staraniem cywilnych uchodźców i byłych żołnierzy, przy finansowym wsparciu oddziału Banku PKO. Jak czytamy w regulaminie Wspólnoty, miała ona stanowić *ośrodek mieszkalny i kulturalny dla uchodźców pozostających pod opieką Delegatury Min. Pracy i Opieki Społecznej, a zamieszkałych wspólnie w tym domu lub też samodzielnie mieszkających w Jaffie lub Bath-Jam [Bat Jam – A.P.]*³⁰. Osobny ośrodek mieszkaniowy utworzył tela-

²³ BPOSK, Rps 1279, Papiery Stanisława Rosmańskiego, „Wykaz organizacji i stowarzyszeń okręgu Tel-Aviv” (16 II 1947 r.?).

²⁴ Ibidem; AAN, Akta Antoniego Pająka i jego rodziny, sygn. 20, s. 15, Spis organizacji polskich i związków w Palestynie: Tel Awiw (7 II 1945 r.).

²⁵ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Archiwum Domowe Pawlikowskich (dalej: BJ, ADP), sygn. 11855 IV (s. 94), Sprawozdanie Tomasza Malickiego z 8 X 1945 r., s. 9. Malicki, były wojewoda tarnopolski, pracował w placówce Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rządu RP w Jerozolimie.

²⁶ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, t. 1–4, Lublin 1976 (nr 330, 475, 483, 550, 609, 852, 1264, 1403, 1435, 1634, 1916, 1966, 2587, 2647, 2692, 3309, 3491, 3742, 3897).

²⁷ Książka ukazała się w firmie wydawniczej „Przez Łądy i Morza”, którą prowadził Romuald Kawalec, prozaik, publicysta i działacz harcerski. Z. A. J u d y c k i, B. K l i m a s z e w s k i, *Krakowianie w świecie. Słownik biograficzny*, t. 1, Toruń 2000, s. 50.

²⁸ Taką pisownię zaleca Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej. W polskiej literaturze można spotkać się także z zapisem „Jaffa”, stosowanym w piśmiennictwie anglosaskim. *Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych świata*, oprac. red. M. Zych, Warszawa 2013, s. 427.

²⁹ M. C z u c h n o w s k i, *Dom Kobiet (reportaż z Polskiej Stacji Matki i Dziecka)*, „Gazeta Polska”, 28 III 1943, s. 4; *Domy Matki i Dziecka*, ibidem, 20 VII 1944, s. 4.

³⁰ IPMS, A 49/27, „Regulamin Wspólnoty Domu Polskiego w Jaffie” (koniec kwietnia 1945 r.), s. 19–20; ibidem, „Postanowienia dodatkowe do regulaminu Wspólnoty Domu Polskiego w Jaffie uchwalone przez walne zebranie w dniu 26 i 27 maja 1945 r.”, s. 8.

wiwski oddział Związku Ogólnego byłych Żołnierzy Wojska Polskiego. Znajdował się on w jednym z jafskich hoteli i liczył 14 pokoi³¹.

Miejscem, które przypominało o polskich korzeniach, była nekropolia – osobna kwatery uchodźców na położonym na południowych peryferiach Jafy cmentarzu katolickim. W latach 1941–1948 pochowano na nim ponad 60 Polaków. Były wśród nich osoby zasłużone dla kraju, jak senator Marcin Szarski (1868–1941) i odznaczona Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari ppor. Ludwika Kepisz-Kulikowska (1882–1945) oraz wysocy rangą wojskowi i uczestnicy walk o niepodległość³². W październiku 1945 r. złożono tutaj doczesne szczątki Germaine Składkowskiej (1890–1945), żony byłego premiera II RP³³.

O tym, że polskie groby były ważne dla zbiorowej świadomości wygnańców, przekonywały podniosłe obchody uroczystości Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego. Religijna strona ceremonii spoczywała w gestii Katolickiego Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie. Przystrojone nagrobki poświęcano i odprowadzano nabożeństwa za dusze zmarłych. Po raz ostatni liczniejsza rzesza uchodźców wzięła udział w Zaduszkach w 1947 r. Zgodnie z zasadami kalendarza liturgicznego Dzień Zaduszny obchodzono wtedy 3 listopada, ponieważ 2 listopada przypadał tego roku w niedzielę³⁴.

Sytuacja uchodźców zmieniła się w lipcu 1945 r., gdy Wielka Brytania cofnęła uznanie Rządowi RP na emigracji i zaczęła honorować władze w Warszawie. Wprowadzić placówki związane z rządem na uchodźstwie pozostały, ale ich status prawny uległ zmianie. Konsulaty w Tel Awiwie i Jerozolimie Brytyjczycy przekształcili w Misje Polskie, które wraz z Delegaturami Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Najwyższej Izby Kontroli weszły w skład powołanego przez władze brytyjskie The Palestine Government Committee for Polish Affairs (Komitet do Spraw Polskich Rządu Palestyńskiego)³⁵. Zapowiedzią stopniowej likwidacji agend polskiego rządu na uchodźstwie było utworzenie przez Brytyjczyków Tymczasowego Komitetu Skarbowego do Spraw Polskich (The Interim Treasury Committee for Polish Affairs, ITC) w Londynie. Komitet przejął kontrolę nad placówkami i instytucjami związanymi do tej pory z władzami emigracyjnymi. Odtąd dalsza opieka nad uchodźcami spoczywała w gestii ITC (Delegatura ITC w Jerozolimie) oraz Komitetu do Spraw Polskich³⁶. Polityczne posunięcia władz brytyjskich Polacy przyjęli z uczuciem dużego zawodu.

W drugiej połowie 1946 r. odpowiedzialność za polskich wygnańców w Palestynie przejęła Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (Uni-

³¹ IPMS, A 76/18, „Poświęcenie świetlicy Związku Ogólnego b. Żołnierzy W.P. w Tel-Awiwie” (październik 1944 r.).

³² A. P a t e k, *Kwatera polskich uchodźców wojennych na cmentarzu katolickim w Jafie*, [w:] *Polska. Europa Środkowa. Europa Zjednoczona. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Laptosowi*, red. A. Kozera et al., Kraków 2014, s. 120–133.

³³ Archiwum Emigracji, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Archiwum Felicjana Sławoja Składkowskiego, FSS/1/1, Relacja z pogrzebu G. Składkowskiej, s. 1–8, rękopis, dokument niedatowany.

³⁴ *Zaduszki Polskie*, „Gazeta Polska”, 3 XI 1947, s. 2; ibidem, 31 X 1947, s. 2.

³⁵ BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 88, 90), Sprawozdanie Tomasza Malickiego z 8 X 1945 r., s. 3, 5.

³⁶ Na czele Komitetu stanął Richard Massie Graves (1880–1960), dyrektor departamentu pracy w rządzie mandatu palestyńskiego. UNA, UNRRA, S-1021-0151-13, „Information on Polish refugees in Palestine”, 20 XII 1945, s. 3.

ted Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA)³⁷. UNRRA, pomagając dipisom, stawiała sobie za cel ułatwienie im powrotu do kraju ojczystego. Tymczasem spora część polskich wysiedleńców nie chciała wracać. To rodziło napięcia w kontaktach z urzędnikami Administracji.

Ksiądz Stefan Pietruszka, kierownik Katolickiego Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie, pisał o zmniejszeniu miesięcznych zasiłków *do poziomu niewystarczającego na skromną egzystencję*. W ten sposób – tłumaczył – *UNRRA pragnie zmusić naszych rodaków do powrotu do Polski. Szczególnie nieżyczliwie ustosunkowała się miejscowa UNRRA do Polskiego Duszpasterstwa, skreślając wszystkie kredyty na opiekę religijną. Dla Polaków w Palestynie przywiązanych do Kościoła jest to cios najstraszniejszy*³⁸. Rozgoryczenie ks. Pietruszki jest zrozumiałe, ale warto poznać także stanowisko UNRRA. Organizacja sprawowała opiekę nad uchodźcami różnych narodowości i opieka ta miała być rozwiązaniem przejściowym. W Europie dipisi byli zazwyczaj rozlokowani w obozach, tymczasem Polacy w Palestynie mieszkali w wynajmowanych lokalach, co podwyższało koszty. W optyce UNRRA ci, którzy chcieli pozostać na uchodźstwie, żyli złudzeniami, gdyż rząd w Londynie przestał być realną siłą polityczną³⁹.

Ograniczenia budżetowe zastosował zresztą już wcześniej wspomniany ITC. Redukcja środków objęła m.in. instytucje oświatowe. W krytycznej sytuacji znalazła się Szkoła Polska, w której na początku roku szkolnego 1945/1946 pozostawiono tylko cztery etaty nauczycielskie (na 61 uczniów), co oznaczało konieczność zwiększenia tygodniowego wymiaru godzin pracy dla nauczycieli⁴⁰.

Uznanie przez Londyn prosovietckiego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Warszawie ożywiło działalność polskich komunistów. Głównym ośrodkiem był ukształtowany w 1944 r. Związek Patriotów Polskich na Środkowym Wschodzie (ZPP), którego baza znajdowała się w Tel Awiwie⁴¹. Mimo dużej hałaśliwości, nie mógł liczyć na większe wpływy, ale jego rola wzrosła po wycofaniu przez Wielką Brytanię poparcia dla Rządu RP na Uchodźstwie. Niedługo potem, 18 lipca 1945 r. komuniści powołali w Tel Awiwie Komitet Obywatelski Jedności Narodowej z udziałem przedstawicieli Związku Patriotów Polskich oraz efemerycznych grup działających pod szyldem Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Pracy. Struktury te w istocie były przybudówkami ZPP i miały udawać różne kierunki polityczne. W rzeczywistości liczbę zwolenników tych grup jesienią 1945 r. szacowano na około 300 osób w całej Palestynie⁴². Komitet agitował za zmianami ustrojowymi w Polsce oraz powrotem uchodźców do kraju⁴³. Komuniści przy-

³⁷ UNA, UNRRA, S-1021-0028-05, Draft Memorandum on Proposed Plan for Assumption by UNRRA of Responsibility for Polish Refugees in the Middle East, India and East Africa, 6 II 1946.

³⁸ AKP, Du III/T. 264/23, Pismo ks. kan. Stefana Pietruszki do prezesa Polskiej Ligi Katolickiej w USA, 22 XI 1946 r.

³⁹ O stosunku UNRRA do polskich dipisów zob. J. Łaptoś, *Najtrudniejsze zadanie UNRRA. Repatriacja polskich Displaced Persons (1945–1947)*, [w:] *Śląsk. Polska. Emigracja*, red. I. Paczyńska, Kraków 2002, s. 315–328.

⁴⁰ J. Draus, *Szkoły polskie w Tel-Awiwie*, s. 122.

⁴¹ Zob. subiektywne wspomnienia działaczki ZPP Heleny Zatorskiej, *Spoza smugi cienia. Wspomnień ciąg dalszy*, Kraków–Wrocław 1985 (rozdz. 4: „Związek Patriotów Polskich na Bliskim Wschodzie”).

⁴² BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 94–95), Sprawozdanie Tomasza Malickiego z 8 X 1945 r., s. 9–10.

⁴³ *Komitet Jedności Narodowej*, „Biuletyn Wolnej Polski” (Tel Awiw), nr 28 (47), 20 VII 1945, s. 1; *Deklaracja Komitetu Jedności Narodowej*, ibidem, nr 29 (48), 27 VII 1945, s. 1.

puścili ofensywę także na innych polach, o czym świadczyła działalność tzw. Ośrodka Kultury Polski Demokratycznej w Tel Awiwie (z własną czytelnią i wypożyczalnią książek), który miał stanowić swego rodzaju przeciwwagę dla Świetlicy KUP⁴⁴.

Kolejnym krokiem było ustanowienie oficjalnego przedstawicielstwa władz warszawskich. Latem 1945 r. w Tel Awiwie pojawił się Delegat Rządu na Palestynę, Transjordanię, Syrię i Liban. Został nim były członek Komunistycznej Partii Polski Romuald Gadomski. Kilka miesięcy później uruchomiono podległy Warszawie konsulat⁴⁵.

Tego, że większość uchodźców lokowała swoje sympatie po stronie rządu emigracyjnego, dowodziła akcja zorganizowana we wrześniu 1945 r. podczas wypłaty zasiłku. Chodziło o poparcie odezwy KUP w Tel Awiwie do brytyjskiej Labour Party po cofnięciu przez Londyn uznania dla władz polskich na emigracji. Na 2543 uprawnionych do oddania głosu „za” opowiedziało się 2292, przeciw 48, a wstrzymało się 203 wychodźców⁴⁶. Inicjatorem akcji był powołany w czerwcu 1945 r. Centralny Komitet Uchodźców Polskich w Palestynie z siedzibą w Jerozolimie⁴⁷. Podobny „plebiscyt” przeprowadzono również w stołecznej Jerozolimie, gdzie uzyskano zbliżony wynik.

Uchodźcy, choć z oddali, obserwowali rozwój wydarzeń w Polsce i reagowali na nie. W lutym 1945 r. na masowym wiecu, który zgromadził ponad tysiąc osób, protestowano przeciwko uchwałom konferencji w Jałcie i zdradzie Aliantów⁴⁸. Kilka tygodni później, 10 kwietnia 1945 r., przedstawiciele 19 polskich organizacji politycznych i społecznych w Tel Awiwie na zebraniu zwołanym z inicjatywy KUP przyjęli rezolucję, w której apelowano *do sumienia rządów i narodów państw kultury zachodnio-europejskiej o natychmiastowe i zdecydowane wzięcie w obronę ludności polskiej pod okupacją lubelsko-sowiecką, w szczególności o obronę przed aresztowaniami, wywożeniami i maltretowaniem b. żołnierzy Armii Krajowej, działaczy politycznych, jeńców polskich, osób znajdujących się w obozach koncentracyjnych, robotników oraz niewinnej ludności cywilnej – wszystkich objętych przez armię sowiecką*⁴⁹. „Polski Tel Awiw” zareagował także na sfałszowane wybory do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 r. Ścisły Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polskich w Tel Awiwie wystosował „uroczysty protest przeciwko fałszerstwom tzw. wyborów demokratycznych w Polsce”⁵⁰.

Wobec osób lojalnych w stosunku do władz w Warszawie oraz wyrażających chęć powrotu do Polski stosowano bojkot towarzyski. Według raportu służb związanych z rządem warszawskim, na terenie Tel Awiwu *głównym siedliskiem propagandy reakcyjnej*

⁴⁴ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej: AMSZ), zesp. 21/48/687, Sprawozdanie z działalności Ośrodka Kultury Polski Demokratycznej w Tel Awiwie za okres od 15 XI 1946 do 15 I 1947 r.; *Świetlice w Tel-Awivie i Jerozolimie*, „Biuletyn Wolnej Polski” (Tel Awiw), 18 I 1946, s. 6.

⁴⁵ B. Sz a y n o k, *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007, s. 57.

⁴⁶ W większości przypadków głowa rodziny podpisywała się za całą rodzinę. BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 92), Sprawozdanie Tomasza Malickiego z 8 X 1945 r., s. 7.

⁴⁷ IPMS, A 11E/840, Odpis pisma Antoniego Pająka do MPiOS Rządu RP w Londynie, Jerozolima, 21 VII 1945 r.

⁴⁸ *Protest obywateli polskich w Tel Awiwie*, „Gazeta Polska”, 20 II 1945, s. 1; *Wielka manifestacja obywateli polskich w Tel Awiwie*, ibidem, 21 II 1945, s. 1.

⁴⁹ *Rezolucja org. politycznych i społecznych w Tel-Awivie*, „Gazeta Polska”, 15 IV 1945, s. 3. Rezolucję podpisały również Klub Żydów Polskich oraz Związek Uchodźców Żydów Obywateli Polskich przybyłych z ZSRR.

⁵⁰ Podobną w treści uchwałę podjęły również, związane z emigracją niepodległościową, organizacje i stowarzyszenia polskie w Jerozolimie. BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 69), Odpis pisma Ścisłego Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Polskich w Tel Awiwie (1947 r.).

był tzw. *Citrus House*, w którym zamieszkiwali liczni oficerowie 2-jej grupy oraz Świetlica Polska przy KUP⁵¹. Trwanie przy wartościach narodowych ułatwiał fakt, że znaczna część uchodźców mieszkała w większych skupiskach oraz korzystała ze świetlic i stołówek prowadzonych przez organizacje niepodległościowe. Organizacje te starały się integrować społeczność polską, obchodząc święta i rocznice narodowe. Dużą rolę odgrywała tu działalność i autorytet duszpasterstwa.

Przeżycia wojenne, szczególnie na zesłaniu w ZSRR, osłabiły u części uchodźców wrażliwość duchową i etyczną, co sprawiło, że w nowych warunkach Kościół miał do spełnienia także ważną rolę społeczną i patriotyczną.

W Tel Awiwie stała posługa duszpasterska dla Polaków chrześcijan istniała od 1941 r. Do końca wojny uchodźcami cywilnymi opiekował się ks. Bronisław Niemkiewicz ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy. Później zastąpili go kolejno ks. Franciszek Ziebur (z tego samego zgromadzenia) i ks. Jan Jażdżewski. A potrzeby były spore, ponieważ w zakres obowiązków wchodziła także opieka duchowa nad chorymi oraz osobami starszymi, prowadzenie lekcji religii w szkole powszechnej, gimnazjum i liceum, praca kancelaryjna⁵².

Wierni korzystali z Kaplicy Polskiej w Tel Awiwie oraz kościoła św. Piotra w pobliskiej Jafie, gdzie regularnie odbywały się nabożeństwa i msze w języku polskim. Narodowy charakter Kaplicy podkreślały wiszące na ścianach biało-czerwone sztandary, obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, herby z orłami polskimi oraz ryngraf Matki Boskiej Ostrobramskiej⁵³. Ponieważ kaplica mogła pomieścić ograniczoną liczbę osób (były w niej 73 miejsca siedzące)⁵⁴, na szczególne okazje wybierano kościół św. Piotra. Świątynia, utrzymana w stylu latynoskiego baroku, znajdowała się w sercu jafskiej starówki i zaliczała się do najznacześniejszych budowli w tym rejonie. Kościół był świadkiem ważnych dla Polaków wydarzeń. Tu zwyczajowo miały miejsce uroczystości religijne z okazji świąt 3 Maja i 11 Listopada. W murach świątyni modlono się za spójność duszy marszałka Józefa Piłsudskiego i za poległych żołnierzy polskich. Śpiewano pieśni patriotyczne (*Boże coś Polskę* i in.)⁵⁵. Bywało, że podczas wspomnianych uroczystości Polacy wypełniali cały kościół św. Piotra i plac przed nim. W jednym z bocznych ołtarzy wojenni wygnańcy ufundowali obraz Matki Boskiej Częstochowskiej jako widomy znak łączności z Krajem i wiarą⁵⁶.

Warto zauważyć, że w pierwszych latach po wojnie Polacy stanowili znaczącą część wiernych katolickiej parafii św. Antoniego w Jafie. Świadczą o tym np. zapisy w parafialnej księdze zgonów („*Liber defunctorum*”). Zdarzało się, że kilka kolejnych pochówków w 1945 i 1946 r. miało polski charakter⁵⁷.

⁵¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN) BU 1419/88, Teczka obiektowa krypt. „Reduta”/ „Upadli”, s. 99, Raport pt. „Prasa i propaganda reakcyjna” (b.d.).

⁵² AKP, Du III/T. 263/2, „Sprawozdanie z działalności Katolickiego Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie za rok 1944” (10 I 1945 r.), s. 4–5.

⁵³ AKP, Du III/T. 264/8, Kaplica Polska. Protokół zdawczo-odbiorczy, 20 X 1945 r.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Hasła, które wypływają z ducha Narodu. Uroczystości 3-Majowe w Tel-Awivie*, „Gazeta Polska”, 8 V 1945, s. 3; *Święto Żołnierza w Tel-Awivie*, ibidem, 13 VIII 1945, s. 4; *Nabożeństwa i uroczyste akademie z okazji Święta Niepodległości*, ibidem, 11 XI 1945, s. 4; *Rocznica śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego*, ibidem, 9 V 1947, s. 2.

⁵⁶ Obraz ten w 2008 r. został skradziony i dzisiaj w jego miejscu wisi wierna kopia. *Jafa: nowy ołtarz jasnogórski* (<http://info.wiara.pl/doc/260886.Jafa-Nowy-oltarz-jasnogorski>, dostęp: 22 V 2016 r.).

⁵⁷ Saint Anthony’s Catholic Church, Tel Aviv-Jaffa (dalej: SAC), *Defunctorum 06 May 1932 – 22 Sept. 2005*, przykładowo: 1945 (nr 6, 12–15, 17–19, 32–34), 1946 (nr 5bis, 10–12).

W warunkach uchodźstwa działania mające na celu integrację wspólnoty były szczególnie potrzebne; szkoda, że realia im nie sprzyjały.

Chociaż linie frontu ominęły Palestynę, druga wojna światowa miała reperkusje także i tutaj. Rosły ceny, pogarszała się aprowizacja. Kwota stałego zasiłku nie zaspokajała niestety wszystkich potrzeb. Budżet uchodźczy zazwyczaj miał wartość ujemną. Delegatura MPiOS, póki jeszcze oficjalnie działała i była dysponentem środków, próbowała zaradzić temu, przyznając w określonych przypadkach specjalne zapomogi (na dożywianie, zakup ubrania etc.), ale nie mogły one rozwiązać problemu⁵⁸.

Sytuację pogarszał fakt, że wśród uchodźczej społeczności było wiele osób starszych, kobiet z dziećmi oraz przewlekle chorych i wynędzniałych po dramatycznych przeżyciach w sowieckich łagrach. Ludzie ci nie nadawali się do podjęcia regularnej pracy zarobkowej i należało im zapewnić odpowiednią opiekę, ponieważ osłabiony organizm szybciej atakowały choroby i infekcje. Czynnikiem, który miał wpływ na kondycję uchodźców, były również warunki życia w Palestynie, przede wszystkim klimat. Upalne i w zasadzie bezdeszczowe lata zwiększały ryzyko udaru słonecznego oraz odwodnienia organizmu. Długotrwałe odwodnienie prowadziło do utraty sił, a nawet zagrażało życiu, szczególnie małych dzieci oraz ludzi starszych. Do tych właściwości klimatu wynędzniałym wygnańcom na pewno nie było łatwo się przystosować.

Przedłużający się pobyt na uchodźstwie i związana z tym bezczynność negatywnie wpływały na psychikę emigrantów. Katolickie Duszpasterstwo Polskie z troską wskazywało, że część uchodźców duchowo zobojętniała i stała się *biernymi już tylko świadkami historii*, których *nic nie jest w stanie zbudzić do produktywnej pracy*, gdyż ich zainteresowanie *ogranicza się do pogoni za chlebem*⁵⁹. W rezultacie sale odczytowe zaczęły świecić pustkami, a akcje społeczne znajdowały mniejszą niż wcześniej liczbę zwolenników. Część uchodźców nie była nawet zainteresowana znalezieniem pracy i wołała korzystać z zasiłków. To osłabienie wrażliwości popychało niektórych do konfliktu z prawem. Inni, słabi duchem, nie potrafili oprzeć się pokusom życia, co prowadziło do lekceważenia „wszelkich zasad etycznych” i upadku obyczajów⁶⁰.

Wśród rzeszy uchodźców nie brakowało niestety *awanturników i poszukiwaczy przygód i łatwego zarobku, zdemoralizowanych wojną i wędrownkami po łagrach sowieckich*⁶¹. Na ponad 100 osób szacowano *grupę byłych skazańców i więźniów polskich kryminalistów, którzy poprzez Sowiety i łagry sowieckie wraz z Armią Polską przedostali się do Palestyny*⁶². Wiele szkód przyniosły publiczne wystąpienia osób znanych z antysemickich poglądów⁶³.

⁵⁸ J. Pietrzak, op. cit., s. 160, 164.

⁵⁹ AKP, Du III/T. 263/2, „Sprawozdanie z działalności Katolickiego Duszpasterstwa Polskiego w Palestynie za rok 1944”, s. 9.

⁶⁰ Ibidem, s. 7.

⁶¹ BPOSK, 1608, *Sytuacja Polaków w Palestynie*, „Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu”, nr 4, 16 I 1948, s. 3.

⁶² IPMS, A 11E/1230, „Witold Hulanicki i Stefan Arnold (przebieg i tło zbrodni)”, 15 III 1948, s. 2 (przedruk: A. Patek, *Okoliczności śmierci Witolda Hulanickiego i Stefana Arnolda w świetle dokumentów ze zbiorów Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie*, „Niepodległość”, t. LXII, Warszawa 2013, s. 299).

⁶³ Ibidem, s. 300.

Napięta sytuacja w Palestynie (konflikt arabsko-żydowski) sprzyjała emocjom, do których ujawnienia się czasem wystarczył drobny incydent. Tak było we wrześniu 1945 r., gdy zwykła z pozoru sprzeczka na bazarze z udziałem dwóch Polaków doprowadziła do zająć. Grupa miejscowych zaczęła wznosić okrzyki. W ruch poszły kamienie. Jeden z uciekających Polaków – jak czytamy w policyjnym komunikacie – *dobył rewolweru i oddał strzał*, raniąc ciężko w głowę siedemnastoletniego chłopca⁶⁴. W wydanej 28 września 1945 r. specjalnej odezwie zarząd miejski Tel Awiwu potępił zajścia i zaapelował do mieszkańców, „by nie dawali posłuchu złym podszeptom”⁶⁵.

Bardzo ujemnie na kondycję uchodźców wpływało rozbitcie polityczne, a szczególnie konflikt między piłsudczykami a zwolennikami rządu gen. Władysława Sikorskiego („antysanatorami”). Linie podziału między ludźmi „starego” i „nowego” porządku okazały się bardzo mocne, a hasło „walki z sanacją” stało się wygodnym narzędziem wewnętrznych rozgrywek. *Znaleźliśmy się w tłumie biednych, obolałych psychicznie ludzi, podszczuwanych do szukania winowajców kłęski, targanych wyrzutami i podejrzeniami* – pisał Wiktor Tomir Drymmer. *Tłumowi ukazywano codziennie w prasie i w radiu Polskę przedwrześniową jako twór sprostytuowany, sprzedajny, zdradziecki, rządzony przez agentów niemieckich*⁶⁶.

W Tel Awiwie najsilniejszą pozycję mieli piłsudczycy, tworzący zorganizowaną grupę polityczną, która w 1944 r. przyjęła nazwę Związek Pracy dla Państwa⁶⁷. Dysponowali sporymi wpływami w wielu organizacjach uchodźczych. Tak się złożyło, że w latach wojny to Palestyna (a nie Wielka Brytania) była jednym z najważniejszych ośrodków politycznej aktywności środowisk związanych z przedwrześniowym obozem władzy, ponieważ po klęsce wrześniowej spora część politycznej i wojskowej elity schroniła się w Rumunii i na Węgrzech, skąd potem dotarła na Bliski Wschód. W telawiwskim kole „palestyńskich” piłsudczyków działali m.in.: Sławoj Składkowski, Janusz Jędrzejewicz, Wiktor Tomir Drymmer oraz gen. Jakub Krzemiński (przed wojną prezes Najwyższej Izby Kontroli) i Waław Żyborski (były dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych)⁶⁸.

Pod koniec wojny do ofensywy przeszli komuniści, którzy, aby zdyskredytować emigrację niepodległościową, rozpoczęli agresywną kampanię propagandową. Emigracyjnych przywódców ukazywano jako „sługusów imperializmu brytyjskiego”⁶⁹. Trybuną tej kampanii był wydawany w Tel Awiwie „Biuletyn Wolnej Polski”, organ ZPP. Okazją do ataków stała się na przykład śmierć działacza komunistycznego Ludwika Strzałkowskiego, który zmarł 29 marca 1946 r. w Tel Awiwie. Urodzony w 1900 r. Strzałkowski był przed wojną jednym z liderów lewicowej frakcji Związku Nauczycielstwa Polskiego i członkiem KPP. Z polecenia Kominternu wstąpił do formowanej w ZSRR armii gen. Andersa,

⁶⁴ BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 14), „Sprawy polskie w prasie palestyńskiej”, Biuletyn nr 16, 28 IX 1945, s. 1; *Youth shot in Tel Aviv*, „The Palestine Post” (Jerusalem), 27 IX 1945, s. 3.

⁶⁵ BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 14), „Sprawy polskie w prasie palestyńskiej”, Biuletyn nr 16, 28 IX 1945, s. 1.

⁶⁶ W.T.D. [Drymmer], *Piłsudczycy w Palestynie*, „Na Straży” (Jerozolima), nr 28–30, 1946, s. 9. Pismo było organem piłsudczykowskiego Związku Pracy dla Państwa.

⁶⁷ BJ, ADP, sygn. 11855 IV (s. 95), Sprawozdanie Tomasza Malickiego z 8 X 1945 r., s. 10; AAN, Akta Antoniego Pajaka, sygn. 18, s. 6–8, Sprawozdanie o sytuacji politycznej na Wschodzie (Jerozolima, 29 V 1945 r.).

⁶⁸ J. Pietrzak, op. cit., s. 322–325.

⁶⁹ AMSZ, zesp. 21/49/697, Raport Konsulatu Generalnego RP w Jerozolimie (warszawskiego) z 16 I 1948 r.

z którą znalazł się w Palestynie. Oskarżony o działalność wywrotową został w 1943 r. aresztowany i osadzony w polskim więzieniu wojskowym w Jerozolimie. Chociaż sąd Strzałkowskiego uniewinnił, skierowano go do polskiego obozu dyscyplinarnego w Latrun, gdzie przebywał kilka miesięcy. Przejściowo, ze względu na stan zdrowia, był leczony w szpitalu polowym w Egipcie. Na wolność wyszedł na początku stycznia 1945 r.⁷⁰

Podczas uroczystości przy grobie Strzałkowskiego na cmentarzu w Jafie, w których wziął udział m.in. delegat rządu warszawskiego Romuald Gadowski, krytykowano „ludzi Andersa” jako „faszystów” i „reakcję”, i obwiniano za przedwczesną śmierć współtowarzysza. Helena Zatorska, zabierając głos w imieniu ZPP, nie zawahała się stwierdzić, że zmarły był jakoby *przypomnieniem roli, jaką pełnił faszyzm polski. Był podkreśleniem straszliwej łączności, jaka istniała między zbudowaną na ziemiach polskich Berezą a hańbiącymi całą Polskę obozami śmierci, wzniesionymi przez faszyzm niemiecki i tym obozem koncentracyjnym w Latrun, utrzymywanym przez reakcyjną bandę Andersa*⁷¹.

Po wojnie dalszy pobyt uchodźców w Palestynie stopniowo tracił rację bytu. Większość Polaków, nieufna wobec władz w Warszawie, postanowiła nie wracać do kraju. Na pozostanie na uchodźstwie decydowali się najczęściej mieszkańcy Kresów Wschodnich, po 1939 r. deportowani w głąb ZSRR. Nie mieli możliwości powrotu do stron rodzinnych, gdyż zajęła je Moskwa. Wciąż pamiętali o niewoli sowieckiej. O życiu poza krajem mogła przesądzać także służba w armii gen. Andersa lub przedwojenna działalność polityczna. Wojskowi i członkowie ich rodzin oraz młodzież junacka zostali ewakuowani do Wielkiej Brytanii. Pierwszy transport odszedł 15 lipca 1947 r. Innymi zajęła się Międzynarodowa Organizacja ds. Uchodźców (International Refugee Organization, IRO), która w kilku turach w 1947 i 1948 r. przewiozła część Polaków do obozów przejściowych w Europie Zachodniej, skąd później emigrowali do innych państw⁷². Do Polski powróciła zdecydowana mniejszość⁷³.

W związku z wyjazdem żołnierzy i ich rodzin stopniowo wygaszano działalność polskich instytucji. W czerwcu 1947 r. po raz ostatni odbyły się zajęcia w murach polskich szkół w Tel Awiwie (powszechnej, gimnazjum i liceum)⁷⁴. W sierpniu tr. zakończyła działalność Komenda Placu. W miejsce Komendy tymczasowo pozostał tzw. oficer łącznikowo-ewakuacyjny, którego biuro mieściło się w lokalu PCK przy ulicy Ahad ha'Am⁷⁵. Ostatnie stanowiska związane z działalnością Ekspozytury Delegatury Polskiej Opieki

⁷⁰ Ludwik Tadeusz Strzałkowski, Warszawa 1948 (Biblioteka Nauczyciela-Demokraty, nr 7); Ż. K o r m a n o w a, M. S t r z a ł k o w s k a, *Tadeusz Ludwik Strzałkowski*, „Z Pola Walki” (Warszawa) 1976, nr 1, s. 137–152; biogram w: *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006–2007, s. 584–586 (autor: A. Kochański).

⁷¹ *Pogrzeb Ludwika Strzałkowskiego*, „Biuletyn Wolnej Polski” (Tel Awiw), nr 14 (84), 5 IV 1946, s. 6. Helena Zatorska (1910–1984) do 1943 r. była nauczycielką Szkoły Polskiej w Tel Awiwie. Działała w ZPP na Środkowym Wschodzie. Po wojnie przez wiele lat kierowała Departamentem Wydawnictw Ministerstwa Kultury i Sztuki. Autorka wspomnień *Spoza smugi cienia* (Kraków 1982, cz. II: Kraków 1985).

⁷² IPMS, A 11E/1230, „Sytuacja Polaków w Palestynie”, 16 II 1948 r.; *Polacy w Palestynie*, „Kultura”, Paryż 1948, nr 5, s. 147–151.

⁷³ Według oficjalnych danych, w latach 1946–1948 z całej Palestyny powróciło do kraju 1378 osób. K. K e r s t e n, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974, s. 240–241.

⁷⁴ J. D r a u s, *Szkoły polskie w Tel-Awiwie*, s. 122–123.

⁷⁵ AIPN BU 1419/88, Teczka obiektowa krypt. „Reduta”, „Upadli”, s. 124–125, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Tel Awiwie (warszawskiego) o sytuacji w środowiskach polskich w Palestynie podległych władzom londyńskim, 12 X 1947 r.

(dawna Delegatura MPiOS) zwinięto do 1 października 1947 r.⁷⁶. Z placówek związanych z emigracją niepodległościową pod koniec września 1947 r. funkcjonowały jeszcze w Tel Awiwie m.in. Towarzystwo Pomocy Polakom, Świetlica Polska (pod prezesurą Stanisława Rosmańskiego), ośrodek zdrowia oraz Towarzystwo „Orzeł” (Investment Company Ltd „Eagle”), które zajmowało się dostawami do instytucji polskich w Palestynie. Wspomniane Towarzystwo Pomocy Polakom zastąpiło dawny oddział PCK, a przewodniczył mu były konsul Henryk Rosmarin⁷⁷. W marcu 1948 r. ustały audycje radiowe w języku polskim nadawane przez brytyjską wojskową radiostację w Jerozolimie⁷⁸.

Ewakuacja wojska oraz stopniowa likwidacja cywilnych instytucji odbiła się na nastrojach uchodźców. Zadawano sobie pytanie: co dalej? Jak długo będą wypłacane zasiłki? Ponieważ prawo wyjazdu do Anglii miała tylko część Polaków, wielu rywalizowało o miejsce w transporcie ewakuacyjnym. Pojawiły się pogłoski, że ci, którzy pozostaną, będą z końcem roku ulokowani w obozach. Ta niepewność sprzyjała różnym antagonizmom⁷⁹.

Polska społeczność kurczyła się liczebnie. Na początku 1948 r. w Tel Awiwie przebywało 291 uchodźców, a w jego okolicach dalszych 181 (w tym w Jafie 110, zob. tab.)⁸⁰. Cztery miesiące później w Tel Awiwie pozostało ich już tylko 43 (oraz 25 w sąsiedniej Jafie)⁸¹.

Polscy uchodźcy wojenni w okręgu Tel Awiw (1 stycznia 1948 r.)⁸²

Miejscowość	ogółem	w tym katolicy
Tel Awiw	291	65
Jafa	110	110
Ramla	13	13
Ramat Gan	12	12
Rechowot	10	?
Petach Tikwa	5	
Netanja	4	
Riszon le-Syjon	4	

⁷⁶ IPMS, A 11E/1230, Relacja konsula Stanisława Rosmańskiego o okolicznościach śmierci Jerzego Lechowskiego, 25 XI 1947 r. (edycja w: A. Patk, *Polski cmentarz w Jerozolimie. Polacy pochowani na cmentarzu katolickim na górze Syjon*, Kraków 2009, s. 104).

⁷⁷ AIPN BU 1419/88, s. 124–125, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Tel Awiwie (warszawskiego).

⁷⁸ *Polacy opuścili Palestynę. Likwidacja placówek – koniec działalności kulturalnej*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 4 V 1948, s. 4.

⁷⁹ AIPN BU 1419/88, s. 113–114, Materiał w sprawie emigracji polskiej w Palestynie, 13 IX 1947 r.

⁸⁰ BPOSK, Rps 1279, Papiery Stanisława Rosmańskiego, Spis uchodźców w okręgu Tel Awiw na dzień 1 I 1948 r., s. 43.

⁸¹ IPMS, A 76/48, „List of Polish refugees in Palestine” (stan na dzień 28 IV 1948 r.). Jest to imienny wykaz przygotowany przez ks. Stefana Pietruszkę.

⁸² Wykaz został sporządzony na podstawie list płatniczych Delegatury Polskiej Opieki. BPOSK, Rps 1279, Papiery Stanisława Rosmańskiego, Spis uchodźców w okręgu Tel Awiw..., s. 43. W niniejszym wykazie nie uwzględniono jednej miejscowości (z dwoma uchodźcami), z uwagi na trudny do odczytania zapis.

Miejscowość	ogółem	w tym katolicy
Barbara	4	
Cholon	3	?
Sarafand	3	3
Bat Jam	2	
Hadera	2	
Gedera	2	
Safed	1	
Kefar Bilu	1	
Kefar Jona	1	
Kefar Witkin	1	
Ra'anana	1	

Dłuższemu pobytowi Polaków w Palestynie nie sprzyjała sytuacja w tym kraju. Pro-arabska polityka Wielkiej Brytanii potęgowała antybrytyjskie nastroje wśród Żydów. Żydowską część Palestyny ogarnął ruch oporu przeciwko administracji mandatowej. Sytuacja skomplikowała się pod koniec 1947 r., po uchwaleniu rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, która postulowała podział kraju na dwa państwa, arabskie i żydowskie. Walki między Arabami a Żydami przybrały formę wojny domowej.

Nieoczekiwanie dla siebie, Polacy znaleźli się na styku wrogich obozów. Zdarzało się, że podejrzewano ich o sprzyjanie już to Arabom, już to Żydom. Rozchodziły się niepotwierdzone pogłoski, jakoby wśród ostrzeliwujących dzielnice żydowskie Tel Awiwu byli „polscy snajperzy”. Przykładowo poczytny dziennik „The Palestine Post” donosił, że podczas ataku na żydowskie pozycje w rejonie granicy między Tel Awiwem i Jafą obrońcy słyszeli *rozkazy wykrzykiwane po polsku i po angielsku*⁸³.

Swoją rolę odgrywały tu, jak się wydaje, powiązane z administracją warszawską środowiska komunistyczne. Przedstawiały one „ludzi Andersa” jako „reakcjonistów” szkolących „bandy arabskie”. Przykładowo warszawski konsul w Jerozolimie donosił, że *Anglicy w całości przejęli polski aparat wywiadowczy w Palestynie, stawiając go na służbie miejscowej. Dziś znaczna część tego aparatu została rzucona na front intryg wewnętrzno-palestyńskich z głównym zadaniem postawienia na nogi partyzantki arabskiej i wywiadu arabskiego na terenie żydowskim*⁸⁴. W tym samym piśmie donoszono dalej o „słuchach”, jakoby Polacy pod dyktando Anglików *służyli jako snajperzy po stronie*

⁸³ *Haganah Stalls Arab Attack*, „The Palestine Post”, 23 III 1948, s. 3. Dziennik ukazywał się w języku angielskim w latach 1932–1950 i był jednym z bardziej wpływowych pism jiszuwu. Od 1950 r. wychodzi pod zmienionym tytułem, jako „The Jerusalem Post”.

⁸⁴ AMSZ, zesp. 21/49/697, Pismo Konsulatu Generalnego RP w Jerozolimie (warszawskiego) do dyrektora Departamentu Prasy i Informacji MSZ w Warszawie (16 I 1948 r.).

arabskiej, trudniący się wyrobem bomb, wykonujący funkcje instruktorskie⁸⁵. Rozpuszczano plotki, jakoby 2. Korpus Polski gen. Andersa miał z Włoch przejść do Transjordanii, a kilku oficerów tegoż Korpusu zostało delegowanych do Libanu dla ćwiczenia tam arabskich ochotników do walki o arabską Palestynę⁸⁶.

Dla emigracji niepodległościowej podległe władzom warszawskim konsulaty w Jeruzolimie i Tel Awiwie były w istocie ekspozyturami polityki ZSRR, a ich działalność znacznie wykraczała poza normalne funkcje konsularne. Uwagę zwracała rozbudowa personelu obydwu placówek, chociaż uchodźcy polscy stopniowo z Palestyny wyjeżdżali do Anglii, czy krajów zamorskiej emigracji – bez pomocy tych konsulatów⁸⁷. Jak podają izraelscy badacze, Isabella Ginor i Gideon Remez, z dokumentów brytyjskiej policji (Criminal Investigation Department) wynika, że „dyplomaci” komunistycznej Polski przygotowywali czarną listę londyńskich Polaków uznawanych za „szczególnie niebezpiecznych”⁸⁸.

W interesie komunistów leżało podsycanie fermentu wśród uchodźców, gdyż ułatwiało to im penetrację emigracji niepodległościowej. W zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej zachowały się raporty agentów związanych z władzami w Warszawie, którzy infiltrowali środowiska wierne rządowi emigracyjnemu, szczegółowo informując o panujących nastrojach i sytuacji⁸⁹.

Zanotowano również próby antypolskiej agitacji w środowisku arabskim, gdzie z kolei przedstawiano Polaków jako osoby współpracujące z Żydami⁹⁰. Agitacja ta padała na podatny grunt, ponieważ strona arabska bardzo źle przyjęła prosyjonistyczne wystąpienie delegata rządu warszawskiego w ONZ Ksawerego Pruszyńskiego (skądinąd znanego pisarza i publicysty), ogłoszone na forum Zgromadzenia Ogólnego w listopadzie 1947 r.⁹¹ To, że pomiędzy rządem warszawskim a emigracją niepodległościową była istotna różnica, słabo zorientowani w arkanach polityki europejskiej palestyńscy Arabowie nie zawsze rozumieli.

W rezultacie zanotowano kilka ataków na polskich uchodźców. W Jafie doszło do pobicia Polaków przez grupy arabskie⁹², a w Tel Awiwie w styczniu 1948 r. podziemie żydowskie (prawdopodobnie Irgun Cwai Leumi) zlikwidowało byłego żołnierza armii gen. Andersa pod zarzutem domniemanej współpracy z Arabami.

Ofiarą był Jan Narkiewicz (1919–1948). Służył w 6. Baonie Sanitarnym. W lipcu 1943 r. z powodów zdrowotnych został zwolniony z czynnej służby i skierowany do

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ *Polacy w Palestynie – w sytuacji coraz gorszej wskutek pogłębiającego się zamętu i rosnących zaburzeń*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 21 I 1948, s. 1.

⁸⁷ *Sowiecka Pięta Kolumna w Palestynie kierowana przez konsulaty reżymu warszawskiego*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 15 VI 1948.

⁸⁸ I. Ginor, D. Remez, *A Cold War Casualty in Jerusalem, 1948: The Assassination of Witold Hulaniczki*, „The Israel Journal of Foreign Affairs” (Jerusalem), Vol. IV: 2010, No. 3, s. 147–148 (<http://israelcfr.com/documents/4-3/4-3-8-IsabellaGinorandGideonRemez.pdf>, dostęp: 2 IV 2016 r.).

⁸⁹ AIPN BU 1419/88, s. 92–95, „Notatnik agenta za okres od 30.8 – 13.9.1947”; ibidem, s. 22–26, „Sprawozdanie o zmianach zaszyłych w skupieniach polskich, podległych władzom londyńskim w okresie od 1 lipca do 30 września 1947 r.” (sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Tel Awiwie, 12 X 1947 r.).

⁹⁰ BPOSK, 1608, *Sytuacja Polaków w Palestynie*, s. 1.

⁹¹ B. Szaynok, op. cit., s. 100–105; *Polacy w Palestynie...*, s. 1.

⁹² BPOSK, 1608, *Sytuacja Polaków w Palestynie*, s. 2.

obozu cywilnego w Teheranie, a następnie do Palestyny. Był zatrudniony jako pracownik fizyczny w polskich instytucjach uchodźczych w Tel Awiwie⁹³. Później pracował m.in. jako pomywacz w jednym z barów. Nauczył się języka hebrajskiego i miał zaciągnąć się w szeregi „sił żydowskich”. Ciało Narkiewicza znaleziono rankiem 13 stycznia 1948 r. w parku Hadassah w Tel Awiwie. Jako sprawców gazeta „The Palestine Post” wskazała bojowników Irgunu⁹⁴. W polskich środowiskach zwracano uwagę, że śmierć Narkiewicza nastąpiła w momencie zaognienia sytuacji w Palestynie, gdy posądzenie o sprzyjanie którejś ze stron konfliktu padało na wyjątkowo sprzyjający grunt.

Polscy uchodźcy, wśród których było wielu wrogo usposobionych wobec komunizmu dawnych więźniów sowieckich łagrów, istotnie mogli stanowić zagrożenie dla interesów ZSRR na Bliskim Wschodzie. W ostrym konflikcie znaleźli się z przedstawicielami prosowieckich władz w Warszawie, którzy po cofnięciu uznania Wielkiej Brytanii dla Rządu RP na Uchodźstwie stopniowo przejmowali polskie placówki w Palestynie. Na wytworzenie się tej niekorzystnej dla Polaków atmosfery wpływ miały także inne przyczyny. Ludność polska koncentrowała się zarówno w ośrodkach żydowskich (Tel Awiw) jak i arabskich (Jafa), i kontaktowała się między sobą niejako poprzez „linie frontowe”. To przemieszczanie się pomiędzy wrogimi obozami musiało budzić różne podejrzenia.

* * *

Choć wyjazd uchodźców zamknął ważny rozdział w historii polskiej obecności w Tel Awiwie, nie oznaczał wszakże jej końca. Wprawdzie spośród emigrantów pozostała garstka (głównie ci, którzy założyli tutaj rodziny albo nawiązali z tworzącym się Izraelem więź emocjonalną), ale niebawem dołączyli do nich Polacy, którzy mieli małżonków lub bliskich narodowości żydowskiej. Przyjechali wraz z nimi z falą emigracji żydowskiej w latach 1956–1959 (tzw. alija gomułkowska)⁹⁵, a także później, po marcu 1968 r. Wiele takich rodzin zamieszkało w dzielnicy Ramat Awiw, w północnej części Tel Awiwu. Był czas, że dzielnicę tę żartobliwie nazywano Gomułkowem. Podobno *wszędzie można było dogadać się [tam] po polsku, ale nie wszędzie po hebrajsku*⁹⁶. Sprawy te zasługują jednak na osobną uwagę.

⁹³ IPMS, A 49/183/631, Teczka personalna Jana Narkiewicza (w tym: kwestionariusz dla ustalenia obywatelstwa, 3 IX 1943; podanie do Delegatury MPiOS w Jerozolimie, 17 V 1944; trzy opinie dot. J. Narkiewicza z maja 1944 r.).

⁹⁴ *Spy Killed*, „The Palestine Post”, 14 I 1948, s. 3; I. Ginor, G. Remez, op. cit., s. 140, 152; Ginor i Remez oraz notatka w „The Palestine Post” wspominają o Polaku pod nazwiskiem Markowicz (Markowich). „Liber defunctorum” parafii św. Antoniego w Jafie jako datę zgonu podaje dzień 14 I 1948 r. SAC, *Defunctorum*, s. 105, nr 1 (zapisany jako Joannis Narkowski).

⁹⁵ Od nazwiska ówczesnego I sekretarza KC PZPR, Władysława Gomułki. Zob. E. Węgrzyn, *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomułkowska 1956–1960*, Kraków 2016.

⁹⁶ Cyt. za E. Sidi, *Izrael oswojony*, Warszawa 2013, s. 274.

Aneks

Odezwa przedstawicieli władz i urzędów polskiej emigracji niepodległościowej w Palestynie po uznaniu przez Wielką Brytanię Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Warszawie⁹⁷

DO UCHODŹCTWA POLSKIEGO w PALESTYNI

Obywatele!

Rządy państw obcych uznały rozszerzony komitet lubelski⁹⁸ za rząd polski. Każdy wie, że zespół osób wyznaczony przez Sowiety do administrowania okrojonymi ziemiami polskimi, nie reprezentuje woli Narodu Polskiego.

Naród Polski, który przeszedł mękę sześciolatniej niewoli i sześciolatniej walki z Niemcami, nie uznał i nie uzna nigdy najemników sowieckich za swych przedstawicieli. Przedstawiciele Narodu Polskiego znajdują się nie w rządzie agentów sowieckich, lecz w więzieniach sowieckich, albo konspirują się w Kraju, albo walczą o niepodległość zagranicą. **PRAWDZIWYM PRZEDSTAWICIELSTWEM PAŃSTWA I NARODU POLSKIEGO JEST KONSTYTUCYJNY PREZYDENT I LEGALNY RZĄD POLSKI W LONDYNIE.** Wszyscy obywatele polscy, którzy mają poczucie odpowiedzialności za swe czyny trwają i trwać będą w służbie suwerenności Państwa, stojąc przy Jego legalnych władzach. Żaden uczciwy obywatel polski mający swobodę działania, nie uzna w żadnych okolicznościach uzurpatorów, którzy frymarczą Polską.

W WIELKIM NIESZCZĘŚCIU, W JAKIM ZNALAZŁA SIĘ RZECZPOSPOLITA, JEST OBOWIĄZKIEM POLAKÓW WYKAZAĆ JEJ NASZĄ WIERNOŚĆ, A ŚWIATU NASZĄ GODNOŚĆ.

Obywatele!

Naród Polski jest wieczny. Obecny okres w życiu Narodu przeminie. Musimy okres ten przetrwać z godnością równą postawie, jaką zajmował Naród od września 1939 r. Musimy okres ten przetrwać w postawie godnej bohaterstwa, które cechowało żołnierza polskiego w czasie wojny. Uchodźstwo, jako część składowa Narodu Polskiego, będzie stało niezachwianie przy legalnych władzach państwowych i przy bohaterskiej Armii!

Rząd R.P. poczynił kroki dla zapewnienia uchodźctwu cywilnemu dalszej opieki moralnej i materialnej.

Nie podlegajcie wpływom tendencyjnych pogłosek. Zachowujcie spokój i kierujcie się wyłącznie wskazaniami waszych władz i organizacyj. Gdy okres ten przeminie wrócimy z godnością do Kraju.

NIECH ŻYJE POLSKA!

NIECH ŻYJE PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ!

NIECH ŻYJE RZĄD POLSKI PREMIERA ARCISZEWSKIEGO!⁹⁹

NIECH ŻYJE ARMIA POLSKA I JEJ NACZELNY WÓDZ!

⁹⁷ Dokument niedatowany, maszynopis, zachowano oryginalną pisownię. AAN, Akta Antoniego Pająka i jego rodziny, sygn. 19, s. 2–4.

⁹⁸ Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, formalnie powołany 28 VI 1945 r. Rząd ten uznały m.in. wielkie mocarstwa (w tym 5 lipca USA i Wielka Brytania).

⁹⁹ Premier Rządu RP na Uchodźstwie Tomasz Arciszewski (1944–1947).

Aleksy Wdziękoński
Konsul Generalny R.P. w Jerozolimie

Dr Henryk Rosmarin
Konsul Generalny R.P. w Tel-Aviv

Jan Weber, Konsul R.P.
Roman Zdzieński, wicekonsul R.P.

Stanisław Rosmański, Konsul R.P.
Jakub Rosenzweig-Różycki, wicekonsul R.P.

Ks. Kanonik Stefan Pietruszka
Szef Katolickiego Duszpasterstwa
Polskiego w Palestynie

Msgr. Dr T[omasz] Reginek¹⁰⁰

Kierownicy urzędów polskich w Palestynie:

Kazimierz Abramowicz
Dr Leon Barysz
Zygmunt Blenau
Doc. Dr Łukasz Kurdybacha
Kazimierz Jaroszewski

Tomasz Malicki
Jerzy Lechowski
Antoni Pająk
Stanisław Rzerzycha

Za Komitet Uchodźców Polskich w Jerozolimie:

Borowicz Tadeusz	Macieliński Adam	Sobierajski Stefan
Cwicyński Kazimierz	Matusiak Klemens	Stankiewicz Józef ¹⁰¹
Gąsuzek Aleksy	Merczyński Stanisław	Wawszczak Jan
Glinka Xawery	Paluchowski Franciszek	Wiśniewski Stanisław
Krzywańska Maria	Ks. Pietruszka Stefan	Seidenman Salomon
Dr Krzysztoń Wilhelm	Posobiec Jan	

Za Komitet Uchodźców Polskich w Tel-Avivie:

Barysz Leon	Hoffman Zygmunt	Trenkwaldowa Selina
Baryszowa Helena	Janiszowski Henryk	Szymański Adam
Binder Józef	Last Abraham	Woydat Tadeusz
Berger Ludwik	Peschel Karol	Wesołowski Bronisław
Binkowski Stanisław	Pieloch Paweł	Załszupin Mieczysław
Glinicka Wanda	Rochmiński Witold	

Za Komitet Porozumiewawczy Organizacyj Polskich w Jerozolimie:

Borowicz Tadeusz	Paluchowski Franciszek	Gąsuzek Aleksy
------------------	------------------------	----------------

¹⁰⁰ Ks. Tomasz Reginek (1887–1974) był wikariuszem generalnym wojsk polskich na Bliskim Wschodzie i w Afryce, a także kuratorem Starego i Nowego Domu Polskiego w Jerozolimie. Biogram: *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 734–736 (autor: A. Brożek).

¹⁰¹ Pierwotnie zapisane imię Teodor zostało ręcznie przekreślone i poprawione na Józef.

Za Komitet Porozumiewawczy Organizacji Polskich w Tel-Aviv:

Woydat Tadeusz	Przeździecki Waław	Żyborski Waław
Wesołowski Bronisław	Zajdler Bronisław	Dr Berger Ludwik

My podpisani uchodźcy polscy zamieszkali w Palestynie oświadczamy, co następuje:

- 1/ solidaryzujemy się z treścią powyższej odezwy,
- 2/ prosimy przedstawicieli Władz i Urzędów Polskich oraz członków Komitetów Uchodźców Polskich powołanych przez legalny Rząd Rzeczypospolitej w Londynie o sprawowanie dalszej opieki moralnej i materialnej nad uchodźcami polskimi w Palestynie i upoważniamy ich do reprezentowania interesów uchodźców polskich wobec miejscowych Władz Palestyńskich¹⁰².

Bibliografia:

Materiały archiwalne

- 1) Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie
 - a) Konsulat Generalny RP w Tel Awiwie – A 49/27, A 49/90, A 49/183/631
 - b) Ministerstwo Spraw Zagranicznych – A 11E/840, A 11E/1230
 - c) Rada Naczelna Uchodźstwa Polskiego w Palestynie – A 76/18, A 76/48
- 2) Biblioteka Polska POSK w Londynie
 - a) Archiwum Osobowe Emigracji im. Bohdana O. Jeżewskiego
 - b) „Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu. Miesięczny Komunikat Wewnętrzny Spółki Wydawniczej Reduta w Jerozolimie” – BP 1608
 - c) Papiery Stanisława Rosmańskiego – Rps 1279
- 3) Saint Anthony’s Catholic Church, Latin Parish, Tel Aviv-Jaffa, Israel
„Defunctorum 06 May 1932 – 22 Sept. 2005”
- 4) United Nations Archives and Records Management Section, New York, USA
S-1021-0151-13 – UNRRA Displaced Persons Operation in Europe and Middle East
- 5) Archiwum Akt Nowych w Warszawie
 - a) Akta Antoniego Pajaka i jego rodziny – sygn. 18, 19, 20
 - b) Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Rządu RP w Londynie – sygn. 94
- 6) Archiwum Katedry Polowej Wojska Polskiego w Warszawie
 - a) Du III/T. 263 – Sprawozdania z działalności duszpasterskiej w Palestynie
 - b) Du III/T. 264 – Praca duszpasterska i społeczna wśród Polaków w Palestynie
- 7) Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie
 - a) zesp. 21/48/687 – Izrael. Ośrodki polskie za granicą
 - b) zesp. 21/49/697 – Izrael. Raporty prasowe
- 8) Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa
BU 1419/88 – Teczka obiektowa krypt. „Reduta”/ „Upadli”
- 9) Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
Archiwum Domowe Pawlikowskich – sygn. 11855 IV
- 10) Archiwum Emigracji, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Archiwum Felicjana Sławoja Składkowskiego – FSS/I/1

¹⁰² Poniżej i na dalszych stronach odrębne podpisy polskich uchodźców przebywających w Palestynie.

Wspomnienia, relacje

Sidi E., *Izrael oswojony*, Warszawa 2013

Sowicki T., *Zwrotnik Wilkołaka. 1939–1942. Warszawa. Węgry. Jugosławia. Turcja. Palestyna. Egipt. Libia. Irak, Jerozolima* [1943]

Zatorska H., *Spoza smugi cienia. Wspomnień ciąg dalszy*, Kraków–Wrocław 1985

Artykuły prasowe (współczesne)

Adresy władz i instytucyj polskich w Palestynie, „Gazeta Polska” (Jerozolima), 1 VII 1942, s. 4

Czuchnowski M., *Dom Kobiet (reportaż z Polskiej Stacji Matki i Dziecka)*, „Gazeta Polska”, 28 III 1943, s. 4

Deklaracja Komitetu Jedności Narodowej, „Biuletyn Wolnej Polski” (Tel Awiw), 27 VII 1945, s. 1

Domy Matki i Dziecka, „Gazeta Polska”, 20 VII 1944, s. 4

Drymmer W.T. [W.T.D.], *Piłsudzczycy w Palestynie*, „Na Straży” (Jerozolima), nr 28–30, 1946, s. 9–11
Dwulecie działalności Ekspozytury M.O.S. Wywiad z Kons. Gener. Lechowskim, „Przez Łądy i Morza”, z. 5, Tel Awiw, maj 1943, s. 31–34

Dziesięciolecie Banku P.K.O. w Tel Awiwie, „Gazeta Polska”, 14 V 1943, s. 4

Haganah Stalls Arab Attack, „The Palestine Post” (Jerusalem), 23 III 1948, s. 3

Hasła, które wypływają z ducha Narodu. Uroczystości 3-Majowe w Tel-Awivie, „Gazeta Polska”, 8 V 1945, s. 3

Jadwiga G., *Organizacja podstawą życia (z działalności Komitetu Uchodźców Polskich w Tel-Awivie)*, „Gazeta Polska”, 19 V 1943, s. 4

Koło Przyrodników im. M. Kopernika w Palestynie, „Na Straży”, nr 32, 1947, s. 21–22

Komitet Jedności Narodowej, „Biuletyn Wolnej Polski”, 20 VII 1945, s. 1

Nabożeństwa i uroczyste akademie z okazji Święta Niepodległości, „Gazeta Polska”, 11 XI 1945, s. 4

Pogrzeb Ludwika Strzałkowskiego, „Biuletyn Wolnej Polski”, 5 IV 1946, s. 6

Polacy opuścili Palestynę. Likwidacja placówek – koniec działalności kulturalnej, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn), 4 V 1948, s. 4

Polacy w Palestynie, „Kultura”, Paryż 1948, nr 5, s. 147–151

Polacy w Palestynie – w sytuacji coraz gorszej wskutek pogłębiającego się zamętu i rosnących zaburzeń, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 21 I 1948, s. 1

Protest obywateli polskich w Tel Awiwie, „Gazeta Polska”, 20 II 1945, s. 1

Rezolucja org. politycznych i społecznych w Tel-Awiwie, „Gazeta Polska”, 15 IV 1945, s. 3

Rocznica śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego, „Gazeta Polska”, 9 V 1947, s. 2

Spy Killed, „The Palestine Post”, 14 I 1948, s. 3

Sypniewski T. [T. Syp.], *Tel-Awivskie Soplicowo*, „Biuletyn Informacyjny Polskich Uchodźców Wojennych na Bliskim Wschodzie” (Jerozolima), 18 V 1941, s. 3

Światlice w Tel-Awivie i Jerozolimie, „Biuletyn Wolnej Polski”, 18 I 1946, s. 6

Święto Żołnierza w Tel-Awiwie, „Gazeta Polska”, 13 VIII 1945, s. 4

W Palestynie. Z życia uchodźstwa [!] polskiego w Tel-Awivie, „Głos Polski” (Tel Awiw), 15 IV 1942, s. 5

Wielka manifestacja obywateli polskich w Tel Awiwie, „Gazeta Polska”, 21 II 1945, s. 1

Youth shot in Tel Aviv, „The Palestine Post”, 27 IX 1945, s. 3

Zaduszki Polskie, „Gazeta Polska”, 3 XI 1947, s. 2

Monografie, rozprawy, opracowania

Cygan W.K., *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 2, Warszawa 2006

Draus J., *Szkoły polskie w Tel-Awiwie 1940–1947*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. 39, Kraków 1987, s. 113–126

- Draus J., *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*, Lublin 1993
- Ginor I., Remez D., *A Cold War Casualty in Jerusalem, 1948: The Assassination of Witold Hulanicki*, „The Israel Journal of Foreign Affairs” (Jerusalem), Vol. IV: 2010, No. 3, s. 135–156
- Judycki Z.A., Klimaszewski B., *Krakowianie w świecie. Słownik biograficzny*, t. 1, Toruń 2000
- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974
- Kiec I., *Polski Teatr Szkolny na Wschodzie 1941–1945*, „Pamiętnik Teatralny”, Warszawa 1998, z. 1–2, s. 178–186
- Kormanowa Ż., Strzałkowska M., *Tadeusz Ludwik Strzałkowski*, „Z Pola Walki” 1976, nr 1, s. 137–152
- Kowalik J., *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, t. 1–4, Lublin 1976
- Ludwik Tadeusz Strzałkowski*, Warszawa 1948
- Łaptos J., *Najtrudniejsze zadanie UNRRA. Repatriacja polskich Displaced Persons (1945–1947)*, [w:] *Śląsk. Polska. Emigracja. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Pilchowi*, red. I. Pańczyńska, Kraków 2002, s. 315–328
- Patek A., *Polski cmentarz w Jerozolimie. Polacy pochowani na cmentarzu katolickim na górze Szyjon*, Kraków 2009
- Patek A., *Okoliczności śmierci Witolda Hulanickiego i Stefana Arnolda w świetle dokumentów ze zbiorów Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie*, „Niepodległość”, t. LXII, Warszawa 2013, s. 287–303
- Patek A., *Kwatera polskich uchodźców wojennych na cmentarzu katolickim w Jafie*, [w:] *Polska. Europa Środkowa. Europa Zjednoczona. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Łaptosowi*, red. A. Kozera et al., Kraków 2014, s. 120–133
- Pietrzak J., *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej. Ośrodki. Instytucje. Organizacje*, Łódź 2012
- Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987; t. XXXII, Wrocław 1989–1991; t. XLIV, Wrocław 2006–2007
- Słownik biograficzny polskiej służby zagranicznej 1918–1945*, oprac. K. Smolana, vol. I, Warszawa 2007
- Szaynok B., *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007
- Tomaszewski J., *Polski bank w Tel Awiwie*, „Almanach Żydowski 1998–1999”, Warszawa [1998], s. 20–33
- Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych świata*, oprac. red. M. Zych, Warszawa 2013
- Węgrzyn E., *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomulkowska 1956–1960*, Kraków 2016

Artur Patek

Polish Emigration of Independence in Tel Aviv After the Second World War (1945–1948)

Summary

During the Second World War and in the early post-war years, one of the most important centers of Polish Emigration of Independence was formed in Tel Aviv. In January 1945, 2291 Polish civil refugees resided in the city (with the total of 6718 Poles throughout all of Palestine). Among them, there were numerous representatives of the pre-war elite from the world of science, culture and politics. Poles developed a rich socio-cultural activity. Tel Aviv became home to a number of Polish organizations and schools; in the city, Polish newspapers and books were issued, and the health care system and Polish church ministry was also organized. A kind of national life abroad was success-

fully created. However, the situation of refugees changed in July 1945, when Great Britain and the United States annulled the recognition of the Polish Government in Exile.

This brought about the gradual liquidation of institutions associated with the government. In 1946, the responsibility for refugees was assumed by the UNRRA. A vast majority of Poles remained loyal to the Polish government in London and decided not to return to their homeland where the Communists took over the government of the state. Soldiers and their family members were evacuated to Great Britain. The IRO took care of others, transporting them to temporary camps in Europe. The Arab-Jewish conflict wasn't conducive to a prolonged stay of Poles in Palestine. In 1948, the Polish Emigration of Independence in Tel Aviv gradually disappeared.

Key words: Polish Emigration of Independence, Tel Aviv, Jaffa, Palestine, Polish refugees of war, Poles in Tel Aviv